

SAİD AHMAD'IN "UFQ" ROMANI ESASINDA ÖZBEK TÜRKÇESİNDE -GAN EKİYLE YAPILAN ZARF-FİİLLER

Esra YAVUZ*

ÖZET

Bu makalede, Said Ahmad'ın "Ufq" romanı esasında Özbek Türkçesinde -GAN ekiyle yapılan zarf-fiiller konusu incelenmiş ve eklerin tarihi gelişimi, yapısı ve kullanımları ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Ayrıca, -GAN ekinin, isim çekim eki, isim yapma eki, edat ve kelime kullanarak zarf-fiil yapma işlevleri üzerinde durulmuş ve konunun anlaşılması için bu zarf-fiil eklerinin kullanımları "Ufq" romanından elde edilen örneklerle desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Özbek Türkçesi, Said Ahmad, Zarf-fiil, Sıfat-fiil

GERUNDS MADE FROM THE SUFFIX -GAN IN UZBEK TURKISH THROUGH SAID AHMAD'S NOVEL CALLED "UFQ"

ABSTRACT

In this article, it is examined gerunds made from suffix -GAN in Uzbek Turkish through Said Ahmad's novel called "Ufq", which is a Turkic language of southeastern branch, and is approached in details historical development, structure and utilization of suffixes.

Additionally, it is emphasized functions of gerund-making by using case ending, noun derivational affix, particle and word of the suffix -GAN, and to understand

---

* e-mail: e_yavuz83@hotmail.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

this issue, utilizations of these suffixes have supported the examinations obtained from "Ufq" novel.

Key Words: Uzbek Turkish, Said Ahmad, Gerund, Participle

0. Giriş

Bu makalede, çeşitli hikâyeleri, sosyo-politik makaleleri, gerçekçi uzun romanları, komedileri ile günümüz Özbek edebiyatında önemli bir yere sahip olan Said AHMAD (1920–2007)'ın "Ufq"¹ adlı romanı esasında Özbek Türkçesinde -GAN ekiyle yapılan zarf-fiiller konusu ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve zarf-fiiller konusuna geçmeden öncelikle -GAN ekinin tarihi gelişimi, etimolojisi hakkında genel bilgilere yer verilmiştir.

Özbek Türkçesinde sıfat-fiil yapma, kalıcı isim yapma, şahıs ekleri alarak çekimli fiil yapma vb. birçok işlevi olan -GAN ekinin iyelik eki, isim yapma eki, edat ve kelimeler ile kullanılarak zarf-fiil yapma işlevi üzerinde durulmuştur. Örnek metin esasında konuyla alakalı 11 geçici zarf-fiile rastlanmış ve her biri yapısı ve kullanımını açısından detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Konunun daha iyi anlaşılması için bu geçici zarf-fiillerin kullanımları "Ufq" romanından elde edilen örneklerle desteklenmiş, zarf-fiillerle ilgili eser içerisinden alınan bu örneklerin orijinal metindeki² sayfa numaraları ile Türkiye Türkçesine aktarılmış şekilleri verilmiştir.

1. -GAN Eki

Eski Türkçe döneminden itibaren Türkçenin tarihi dönemlerinde sıkça rastalanan -gän eki, günümüzde batı grubu dışında kalan Türk lehçelerinde kullanılmaya devam etmektedir. Bu tarihi gelişim içerisinde bu sıfat-fiil eki bazen ardından gelen bir ek, edat veya kelime ile birleşerek zarf-fiil işlevi kazanmıştır. -gän / -kän, -qan sıfat-fiil eki ile yapılan zarf-fiil eklerine geçmeden, öncelikle -gän sıfat-fiil ekinin yapısı ve tarihi gelişimi hakkında bilgilere yer vermenin bu sıfat-fiil ekiyle yapılmış zarf-fiilleri anlamaya yardımcı olacağı kanaatindeyim.

¹ "Said Ahmad'ın "Ufq" Romanı Esasında Özbek Türkçesinde Zarf-Fiiller" adlı yüksek lisans tezinde kullanılan bu romanın çevirisi şu an basım aşamasındadır.

² AHMAD Said (1996), *Ufq – Hicrân Künläri*, «Şarq» Nəşriyät– Mätbää Kontserni Bâş Təhririyyəti, Təşkənt.

-gän / -kän, -qan sıfat-fiilinin yapısı hakkında birçok bilim adamı tarafından çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. W. Bang, ekin *-ğan / -gen < -ıg / -ig* “F.İ.Y.E.” + *-an/-en* şeklinde olduğunu ve *-ağan/-egen (< -a-ğan / -a-gen)* eki gibi zamanla kısalacağını ileri sürerken (Eraslan 1980: 27), Ramstedt *-ğan / -gen < -ğa* (Mançu, ka, xa) *-n* “geçmiş zaman sıfat-fiili” (Çuvaşça: n, nâ) şeklinde açıklar (Bayraktar 2004: 74). C. Brockelmann, *-ğan / -gen* ekinin Oğuz diyalektlerinde *-g / -g* sesinin düşmesiyle *-an / -en* şekline girdiğini, diğer diyalektlerde ise benzeşme sonucu *-qan / -ken* şeklinde ortaya çıktığını ve yan yana bulunan çift ünsüzlerden birinin düşmesi sonucu *-an / -en* şeklini aldığını ifade etmektedir (Üstüner 2000: 53). Kemal Eraslan ise, ekin sıfat cinsinden kelimeler oluştururken sonraları sıfat-fiil ekleri haline dönüşmelerinin tutarlı olmadığını söyleyerek Bang ve Ramstedt’in görüşlerine karşı çıkar. Brockelmann’ın iddiasının ise, Eski Türkçede *-n* fiilden isim yapma ekini *-ğan / -gen* isim-fiil eki içinde kabul etmenin Türk dili hakkındaki bilgilere ters düştüğünü iddia etmektedir.

Ekin tarihi gelişimine baktığımızda Orhon Türkçesi döneminde görülmez. İlk olarak Uygur Türkçesi döneminde *-gän / -gan* şeklinde geçmiş zaman ve şimdiki zaman anlamlarında sıfat-fiil olarak nadiren görülür (Tekin 2003: 171). Karahanlı Türkçesi döneminde *-ğan / -gen* (Hacıeminoğlu 2003: 167), Harezmi Türkçesi döneminde *-gan / -ğan, -kan* (Ata 2002: 88), Kıpçak Türkçesi döneminde *-ğan / -gen, -qan / -ken* (Karamanlıoğlu 1994: 142) şeklinde geniş zaman ifadesiyle kullanılmıştır. Çağatay Türkçesi döneminde ise *-ğan / -gen, -qan / -ken* şeklinde görülen bu sıfat-fiil ekinin kullanım alanı genişlemiş, şahıs ekleri olarak zaman eki durumuna gelmiştir. Ayrıca geniş zaman anlamı taşımaya başlamıştır (Eckmann 2003: 99; Atak 2004: 24). Batı Türkçesi yazı dilinin oluşma devresinde birden çok heceli kelimelerin sonundaki ve eklerdeki *g/g* sesleri düşer ve *-(y)an / -(y)en* şeklinde görülmeye başlar (Şahin 2003: 68; Eraslan 1980: 27).

Çağatay Türkçesinin devamı sayılan Özbek Türkçesinde de ünsüz uyumuna bağlı olarak *-gän / -kän, -qan* şeklinde görülür ve sonu *-k* ile biten fiil tabanlarına *-kän*, sonu *q* ile biten fiil tabanlarına *-qan* eki getirilerek yapılır (Coşkun 2000: 191). Özbek Türkçesinde çok sık kullanılan bir sıfat-fiil ekidir.

Diğer sıfat-fiil eklerinde olduğu gibi *-gän / -kän, -qan* sıfat-fiil eki de fiillerin geçici hareket halleriyle ifade ederek hareketin zamanını gösterir, zaman ifadesinden dolayı şahıs ekleri olarak şekil ve zaman eki gibi çekimli hale gelebilir. Diğer hâl eklerini olarak zarf-

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

fiil yapar ve son çekim edatlarıyla birlikte kullanılarak edat grubu teşkil edebilir (Koraş 2007: 114).

Yapılan çalışmada *-gän / -kän, -qan* sıfat-fiil ekiyle yapılan zarf-fiil şekillerini ele aldık. Elde edilen bilgiler neticesinde *-gän / -kän, -qan* eklerinin bazen *-gän / -kän, -qan* sıfat-fiilinin kullanılış şekilleri içerisinde, bazen zarf-fiiller konusu içerisinde, bazen de hem sıfat-fiiller hem de zarf-fiiller konusu içerisinde yer aldığı görülmektedir.³

1.1.Özbek Türkçesinde –GAn Sıfat-Fiil Ekiyle Yapılan Zarf-Fiiller

Özbek Türkçesinde *-gän / -kän, -qan* sıfat-fiil eki üzerine hâl ekleri, isim yapma ekleri, edat ve kelimelerin gelmesi ile zarf-fiil yapıları oluşabilmektedir.

1.1.1.–GAn Sıfat-Fiil Eki Üzerine Hâl Ekleri Gelmesiyle Oluşan Zarf-Fiiller

Özbek Türkçesinde *-gän / -kän, -qan* sıfat-fiil eki üzerine eşitlik, bulunma, ayrılma ve yönelme hâli ekleri getirilerek zarf-fiil yapılabilmektedir.

1.1.1.1.–GAn Sıfat-Fiil Eki Üzerine Eşitlik Hâli Eki Gelmesiyle Oluşan Zarf-Fiiller

Özbek Türkçesinde *-gän / -kän, -qan* sıfat-fiil eki üzerine –*çä, -dek* ve *-däy* eşitlik ekleri getirilerek zarf-fiil yapılmaktadır.

1.1.1.1.1.–gänçä, –känçä, –qançä

1.1.1.1.1.1.Ekin Yapısı

Ekin tarihi gelişimine bakıldığında Eski Türkçe, Karahanlı ve Harezmi Türkçesi döneminde görülmemektedir. İlk defa Kıpçak ve Çağatay Türkçesi döneminde görülmeye başlanan bu ek Kıpçak Türkçesi döneminde *-ğança / -gençe* (Bayraktar 2004: 221); Çağatay Türkçesi döneminde *-ğança / -gençe, -kençe / -qança* şeklinde kullanılmaktadır (Eckmann 2003: 99).

Bu zarf-fiil eki üzerine yapılan etimolojik çalışmalar ekin *-gän / -kän / -qan* sıfat-fiil eki ile *-çä* eşitlik hâli ekinin birleşmesinden meydana geldiği yönünde ortak bir görüşte birleşmiştir (Coşkun 2000: 197).

³ Eckmann (Eckmann 2003: 99) kitabında bu zarf-fiil eklerine *-gan* ekinin kullanılış şekilleri içerisinde yer verirken, Karamanlıoğlu da benzer bir şekilde bu zarf-fiil eklerine, hem sıfat-fiiller konusu içerisinde, hem de zarf-fiiller konusu içerisinde yer vermektedir (Karamanlıoğlu 1994: 143–146).

1.1.1.1.2. Ekin Kullanımı

Özbek Türkçesinde -gänçä, -känçä, -qançä zarf-fiil ekinin örnek metin esasında tek ve iyelik ekleri olmak üzere iki çeşit kullanımına rastlanmıştır.

1.1.1.1.2.1. Ekin Tek Olarak Kullanımı

Özbek Türkçesinde yaygın olarak kullanılan bu zarf-fiil eki, genel olarak Türkiye Türkçesindeki -dığında / -diğinde, -dığı zaman / -diği zaman, -dığı kadar, -dığı gibi, -diğından beri, -p ve -arak anlam ve işlevinde kullanılır. Temel cümle ile aynı anda gerçekleşen ya da onun tarzını belirten yapılar kurar (Coşkun 2000: 197, Gültekin 2010: 1446).

I. –ArAk Anlam ve İşlevinde Kullanımı

Dildâr Nizâmçânni körîb sekin şîypândân tüşdidä, yer süzgünçü äriq tãmânga ötib ketmâqçi boldi. “Dildar Nizamcan’ı görüp yavaşça kulübeden indi ve yere bakarak ark tarafına doğru gitmek istedi.” (9)

Änä sorâğigä cävâb tâpâlmây, boşägän kâsägä qarügünçü indämây qâldi. “Annesinin sorusuna cevap bulamadığından, boşalan kâseye bakarak sessiz kaldı.” (117)

Açib oqişgä yürägi dâv bermây bir müddät konvertgä tikilgünçü turib qâldi. “Açıp okumaya cesaret edemeden bir müddet zarfa gözlerini dikerek kaldı.” (161)

Dildâr xatdän közini âlib qârânğıllikkä tikilgünçü turib qâldi. “Dildar mektuptan gözlerini ayırıp karanlığa gözlerini dikerek baka kaldı.” (162)

II. –(I)p Anlam ve İşlevinde Kullanımı

Nizâmçân konvertni dädäsining qoligä berdi-yu, ğzıllägünçü çıqib ketdi. “Nizamcan zarfı babasının eline verdi ve fırlayıp çıkıp gitti.” (10)

Bâşini eggünçü pıq-pıq yığlärdi u. “Başımı eğip hüngür hüngür ağlıyordu o.” (27)

Nizâmçân qäytib kelgändä İkrâmcân qolini bâşigä qâyib pälâtkä tepäsidağı tüynükdän tüşib turgän nurgä tikilgünçü kiprik qâqmây yâtärdi. “Nizamcan geri geldiğinde İkramcan elini başına koyup çadır üzerindeki delikten sızan ışığa gözlerini dikip kirpiklerini kırpmadan yatıyordu.” (99)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010

III. –dlġI kadar Anlam ve İşlevinde Kullanımı

Bu Zebixân oylügänçü âsân iş emäsdi. “Bu Zebihan’ın **düşündüğü kadar** kolay iş değildi.” (86)

IV. –dlġInda Anlam ve İşlevinde Kullanımı

U şu yâtgüniçü ertäläb häm közini açmädi. “O bu **yattığında** sabahleyin de gözünü açmadı.” (154)

V. –dlġInda An beri Anlam ve İşlevinde Kullanımı

İkrâmcân tâng qârânġisidä toqaygä kirib ketgüniçü häli häm dârägi yoq. “İkramcan tan karanlığında kamışlığa **gittiğinden beri** haber yok.” (217)

VI. –dlkçA Anlam ve İşlevinde Kullanımı

Ulär tik turişgüniçü äncä vaqtgäçä nimänidir qızışib gäpläşşdi. “Onlar **ayakta durarak** uzun süre bir şeyleri hararetle hararetle konuştular.” (142)

1.1.1.1.1.2.2. Ekin İyelik Ekleriyle Kullanımı

Bazen bu geçici zarf-fiil, sıfat-fiil eki -gän / -kän / -qan + iyelik hâli eki + eşitlik hâli eki -çä şeklinde de görülebilmektedir. Bu kullanıma dair örnek metnimizde yalnızca 3. tekil şahıs iyelik hâli ekine ait örneklerle rastlamaktayız.

Qız tâl tägidän çıqıb yügürgüniçü özini suvgä âtdi. “. Kız söğüt altından çıkıp **koşarak** kendini suya attı.” (6)

Bâşini eggüniçü indämäy soqmâqdän ketdi. “Başımı **eğerek** konuşmadan patikadan gitti.” (19)

Uning boġıq, älämli bäqırışidän yoläkdä turgän dädäsi xässäsiz, engäşgüniçü äriq läbigä keldi. “Onun boğuk, acılı bağırmamasından patikada duran babası bastonsuz **kamburu çıkararak** (kamburu çıkmış bir vaziyette) ark başına geldi.” (29)

Kämpir äyvändä käftini iyäigä tirügüniçü otiribdi. “İhtiyar kadın eyvanda avucunu çenesine **dayayarak** oturuyordu.” (33)

Läbini tişlägüniçü äncä väqtgäçä bir qoligä tirälib turib qâldi. “Dudağımı **ısırarak** uzun süre bir eline dayanıp durdu.” (54)

Birdän âşxänä devârigä tikilgüniçü toxtäb qâldi. “Birden mutfak duvarına **gözlerini dikerek** duraksadı.” (65)

İkrâmcân tik turgüniçü bir-ikki qâşıq içgän boldi. “İkramcan **ayaküstü durarak** bir iki kaşık içti.” (113)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010

Cännät xälä esänkirägäniçä uning ârçasidän çäpdä.
“Cennet teyze **şasıarak** onun arkasından koştu.” (114)

U muştını tuğib, közini bir nuqtägä tikkäniçä qımirlämäsdi.
“O yumruğunu sıkıp, **gözünü bir noktaya dikerek** kıpırdamadan duruyordu.” (120)

Münkägäniçä çadır täräfgä qaräb ketdi. “**Eğilerek** çadır tarafına doğru gitti.” (148)

Şipillägäniçä ârçasigä qäytib eşik âldigä keldi. “**Hızlı bir şekilde** geri dönüp kapı önüne geldi.” (157)

Nizâmçân häli kelgändä, u oşä otirgäni-çä, başını ekkäniçä otirgän edi. “Nizamcan henüz geldiğinde, o orada oturduğu gibi, **başını eğerek** oturmuştu.” (192)

Ämmâ özi soridä yägänä tizzäsini quçâqlägäniçä mäşinägä çıqayâtgänlärögä qaräb otiräverdi. “Ama kendi çardakta tek dizini **kucaklamış bir şekilde** arabaya çıkanlara bakıyordu.” (208)

İkrâmçân hämişä tâng yârişmäy uyğänib, bir tizzäsini quçâqlägäniçä qımirlämäy otirärdi. “İkramcan daima tan ağarmadan uyanıp, bir dizini **kucaklayarak** kıpırdamadan otururdu.” (220)

İkrâmçân bäläni bağrigü bäsğäniçä taşqarigä çıqdi.
“İkramcan çocuğu **bağırına basarak** dışarı çıktı.” (221)

1.1.1.1.2. –günçä, –künçä, qunçä

Bu zarf-fiil eki Eski Türkçe döneminden başlayarak Türkçenin her döneminde karşımıza çıkmaktadır.

1.1.1.1.2.1.Ekin Yapısı

Ekin tarihi gelişimine bakıldığında Eski Türkçe döneminde genel olarak *-günça / -günçä*, nadiren de *-qınça / -kinçä* (Gabain 2007: 87); Karahanlı Türkçesi döneminde *-günça / -günçe* (Hacıeminoğlu 2003: 174); Harezmi Türkçesi döneminde *-günça / -günçe*, *-günça / -günçe*, *-qunça / -künçe* (Ata 2002: 90); Kıpçak Türkçesi döneminde *-günça / -günçe*, *-kinça* (Karamanlıoğlu 1994: 146); Çağatay Türkçesi döneminde *-günça / -günçe*, *-guça / -güçe* (Eckmann 2003: 84) şeklinde görülmektedir.

Ek üzerine yapılan etimolojik çalışmalarda ortak bir görüş hâkim değildir. Gabain, *-g* isim-fiil eki +*ı* 3. teklik iyelik ekine eşitlik ekinin eklenmesiyle *-günça < -°g+ı+n+ça* şeklinde oluştuğunu iddia ederken (Gabain 2007: 87), Deny, bu zarf-fiil ekinin *kince ~ -känçä* (*-Kan+çañ veya *-Kañ+çañ) ekinde geldiğini belirtmektedir. Kononov ve Ergin *-gün / -gin ~ -gan* fiilden isim yapım eki ile *-ca / -*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010

ça < *çağ* ve eşitlik ekinin birleşmesiyle meydana geldiğini iddia etmektedirler (Yüce 1999: 57). Eckmann ise *-ğu / -gü* sıfat-fiil eki ile *-ça* eşitlik ekinin birleşmesiyle meydana geldiğini söylemektedir (Eckmann 2003: 103). Bang, *-gan* sıfat-fiil eki + *ça* eşitlik eki şeklinde açıklarken, Brockelmann, yönelme hâli eki *-ga / -ge* + *zamir n'si* + *eşitlik eki* + *ça* birleşiminden oluştuğunu ileri sürmüştür (Çağatay 1978: 249).

1.1.1.1.2.2. Ekin Kullanımı

Özbek Türkçesinde *-günçä*, *-künçä*, *qunçä* zarf-fiil ekinin örnek metin esasında tek ve iyelik ekleriyle olmak üzere iki çeşit kullanımına rastlanmıştır.

1.1.1.1.2.2.1. Ekin Tek Olarak Kullanımı

Bu zarf-fiil eki, Türkiye Türkçesindeki *-incaya kadar / -inceye kadar*, *-uncaya kadar / -ünceye kadar*; *-inca / -ince*, *-unca / -ünce* anlam ve işlevinde kullanılmaktadır (Coşkun 2000: 199)

I. -IncA Anlam ve İşlevinde Kullanımı

Säl äyâq üzildi degünçä ästânägä çıqıb dälä tãmängä qarädi. "Biraz gelen giden **kesilince** eşiğe çıkıp bozkıra doğru baktı." (38)

«*Tâ ölgünçü!*» *degän ähdü päymänlär boldi.* «*Ta ölünceye kadar!*» diye yemin ettiler." (10)

II. -IncAyA kadar Anlam ve İşlevinde Kullanımı

Äsrärä tä Risälät köyläkning beli, yengini ölçüb bolgünçä qaräb turdi. "Esrare ta Risalet gömleğin belini, yenini **ölçüp bitirinceye kadar** baktı." (15)

U bärrib äkäsining yâqasidän boğib älmâkçi, uni tä qoli äğrigünçä doppâslämäççi. "O gidip ağabeyinin yakasına yapışmak, onu ta **elleri acıyuncaya kadar** dövmek istiyordu." (20)

Nizâmcan közdän yoqâlgünçä ârqasidän mä'yüs tikilgänçä qâldi. "Nizamcan gözden **kayboluncaya kadar** arkasından umutsuz gözlerle baka kaldı." (31)

Ulär kelgünçä Tâşkentgä âlib ketäymi? "Onlar **gelinceye kadar** Taşkent'e götürüyüm mi?" (35)

Tâ xordä süzilip kelgünçä u bir tãmängä qıyşâyib uxläb qâlgän edi. "Ta horda **koyup gelinceye kadar** bir tarafa kıvrılıp uyuyakalmıştı." (50)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010

—*Keçəsi xordä-mästävä pişgünçä uxlâb qâlding.* “— Geceleyin horda–mastava **pişinceye kadar** uyuya kaldın.” (53)

—*Bâlâginäm, şundâq erkä edi, şundâq erkä edi, tâ mäktäbgä bûrgünçü häm dädäsining yelkäsidadän tüşmädi.* “— Yavrucuğum öyle şımarıktı, öyle şımarıktı ki, ta okula **gidinceye kadar** da babasının omzundan inmedi.” (62)

Tâ Färğänä cüvâb bergünçü İkrâmcâgä qänçä âdâm bârışı, işni ävâl nimädän başläşini tüşüntirdi. “Ta Fergana cevap **verinceye kadar** İkramcan’a kaç adam gideceği, işe önce nerden başlayacağını anlattı.” (70)

Yerdän giyâh qıyâq çözüb çıqqunçä yetädigän yem âlib ketişmäsä bolmäydi. “Yerden bitki **filizleninceye kadar** yetecek yem alıp gelinmezse olmaz.” (71)

Bäläsining kâmâlini görgänçä, kelin tüşirgünçü şunâqa tinib-tinçişmäydi. “Yavrusunun mürüvvetini görünceye kadar, gelin **alncaya kadar** böyle durup dinlenmez.” (88)

—*Tâ künlär isib, yağingärçiliklär ötib ketgünçü xâtinlär çıqmäsın deyilgän edi.* “—Günler ısınıp, yağışlar **bitinceye kadar** kadınlar çıkmaz denilmiştir.” (102)

Zebixân, pâççäsi yükni taşläb qäytgünçü, qolini peşänäsigä sayäbân qilib, âlislärgä tikilärdi. “Zebihan, eniştesi yükü bırakıp geri dönünceye kadar, elini alına siper yapıp, uzaklara bakıyordu.” (106)

Tâ quyâş bätgünçü yänä öz câyigä kelib, ketmân çâpdı. “Ta güneş **batıncaya kadar** yine kendi yerine gelip, çapa yaptı.” (109)

Tâ eri kiyinib bolgünçü qâzândä qänçädän beri qaynâb yâtgän mästävâni süzüb keldi. “Ta kocası **giyininceye kadar** kazanda ne zamandan beri kaynayan mastavayı koyup geldi.” (112-113)

U üygä qäytärkän: «Tâ uruş tümâm bolgünçü yertolädämi, orädämi kün keçirämän», degän oydä edi. “O eve dönerken: «Ta savaş **bitinceye kadar** bodrumda mı, çukurda mı gün geçirsem» diye düşünmüştü.” (116)

Nizâmçân İkrâmcâgä bildirmäy här âqşâm qâq yärim keçädä ketmänni âlib toqaygä kirib ketärdi-dä, tâ tâng yârışgünçü ikki sâtx yerni äçitmä-çâpıq qilib qoyardı. “Nizamcan İkramcan’a sezdirmeden her akşam tam gece yarısında çapayı alıp kamışlığa giriyordu ve ta **tan ağarıncaya kadar** iki satıh toprağı kıvama getirmek için çapalıyordu.” (125)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010

Tâ u yetib kelgünçä Nizâmcân kütib turdi. "Ta o **gelinceye kadar** Nizamcan bekledi." (135)

Tâ u bir nimä deb cävâb bergünçä xâtin ungä çây uzätib qâldi. "Ta o bir şey deyip **cevap verinceye kadar** kadın ona çay uzattı." (137)

Ulâr küzdän yoq bolib ketişgünçä Tâğa ârqadân qaräb turdi-dä, kerâsin âlib kelgân grüzâvâygä çıqib qışlâq târâfgä ketdi. "Onlar gözden **kayboluncaya kadar** Toğa arkalarından baktı ve gazyağı getiren kamyona çıkıp köye doğru gitti." (144)

U devânägä yoluqib qâlsä, tâ âdâmlâr ötib ketgünçä kissäsini kâvlâb devânäni ümidvâr qilib turäverärdi. "O deliye rastlasa, ta insanlar **geçip gidinceye kadar** kesesini çıkarıp deliyi ümitlendirirdi." (176)

—Ârqadä qâlgân bolsäm häm rözgârim but, pâççäng kelgünçä bälälärni zârıqtırmây bâqib turibmânmi? "—Geri kafalı olsam da işim tam, enişten **gelinceye kadar** çocukları ihtiyaç içinde bırakmadan bakmıyor muyum?" (183)

Keçgä bârib calä quyib, tâng âtgünçä mâmaqaldırâq gümbürlâb çıqdi. "Akşama doğru sağanak yağmur yağdı ve **tan ağaruncaya kadar** gök gürüldedi." (186)

Tâ u qoltıqtäyâqqa süyänib molcälgü âlgünçä ördäk uçib ketär, quyân inigä yetib bolärdi. "Ta o koltuk değneğine dayanıp **nişan alıncaya** kadar ördek uçup gidiyor, tavşan inine kaçıyordu." (209- 210)

U tâ ornidân turgünçä İkrâmcân emâklâb bârib bâşigä, yüzigä uräverdi. "O ta yerinden **kalkıcaya kadar** İkramcan emekleyerek gidip başına, yüzüne vurmaya başladı." (211)

U tâ yängi üylâr âldigä kelib burilib ketgünçä Dildâr uni küzätib qâldi. "O ta yeni evlerin yanına gelip **eğilinceye kadar** Dildar onu gözetledi." (214)

1.1.1.1.2.2.Ekin İyelik Ekleriyle Kullanımı

-günçä, -künçä, qunçä zarf-fiil ekinin iyelik hâli eki ile genişletilmiş şekillerine rastlanmaktadır (Öztürk 1997: 234). Bu durumda iyelik eki, zarf-fiildeki eylemi gerçekleştireni bildirir.

Bu älämlärni, bu xorliklärni âyâq âstigä âlib tâptämägünimçä yaşâşım şart. "Bu üzüntüleri, bu alçalmaları ayakaltına alıp **çıgneyinceye kadar** yaşamam gerek." (207)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010

1.1.1.1.3. -gändäy

1.1.1.1.3.1. Ekin Yapısı

Özbek Türkçesinde sıkça görülen bu zarf-fiil eki *-gän / -kän*, *-qan* sıfat-fiil eki ile *-däy* (Coşkun 2000: 78, Öztürk 2005: 37) eşitlik ekinin birleşmesi ile oluşmuştur.

1.1.1.1.3.2. Ekin Kullanımı

Bu zarf-fiil eki Türkiye Türkçesindeki *-miş gibi*, *-mişçAsInA*, *-mA gibi*, *-r gibi* anlam ve işlevinde kullanılır (Tekin 2009: 92).

Yigirmä bir yıl sürgän eng ezgü oyläri, här säätini baxt tiläb ötkäzgan künläri şu keçä tugägändäy. “Yirmi bir yıl süren en iyi düşünceleri, her saatini mutluluk dileyip geçirdiği günleri bu gece sona ermiş gibi.” (64)

1.1.1.1.4.-gändek

1.1.1.1.4.1. Ekin Yapısı

Özbek Türkçesinde sıkça görülen bu zarf-fiil eki *-gän / -kän*, *-qan* sıfat-fiil eki ile *-dek* eşitlik ekinin birleşmesi ile oluşmuştur (Coşkun 2000: 78; Öztürk 2005: 37, Giray 2009: 104).

1.1.1.1.4.2. Ekin Kullanımı

Bu zarf-fiil eki Türkiye Türkçesindeki *-acak / -ecek gibi*, *-miş / -miş gibi* anlam ve işlevinde kullanılır (Tekin 2009: 94).

I. –AcAk gibi Anlam ve İşlevinde Kullanımı

Nimägä uzätsä qolläri yetüdigündek, köngliläriğä kelgänning hämmäsini qılä âlışädigündek... “Neye ellerini uzatsa yetişebilecek gibi, içlerinden geçenlerin hepsini yapabilecek gibiydiler...” (11)

II. –mİş gibi Anlam ve İşlevinde Kullanımı

Cännät xäläning içi küyib ketgündek boldi. “Cennet teyzenin içi yanıyormuş gibi oldu.” (113)

Teräklärning yälängäç nävdäläriğä zär sürtgündek bolib ketdi. “Kavakların çıplak gövdelerine altın sürülmüş gibi oldu.” (114)

Çaraqlägän âftâb Cännät xäläning dilini säl yâritgündek boldi. “Parlayan güneş Cennet Teyzenin gönlünü biraz aydınlatmış gibi oldu.” (114)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010

Bütün istäkläri, ârzu-ümidläri şamâldä tozib ketgündek, kimsäsiz çölü biyâbânlärdä qalıb ketgündek, çaräsiz bir ähvâldä dünyâ közigä qarânğı bolib turardı. "Bütün istekleri, ümitleri rüzgârda dağılmış gibi, ıssız çöldeki saharalarda kalmış gibi, çaresiz halde dünya gözüne kapkaranlık oluverdi." (115-116)

Uning diyârığä qaräb ânä yürägidän bâyägi vähimälär näri ketgündek boldi. "Onun yüzüne bakınca anne yüreğinden az önceki kuruntular uzaklaşmış gibi oldu." (118)

Vücudini dârd ğicimläb tüşlögündek bükçäyib, öz köçäsığä burildi. "Vücuduna ağrı saplanmış gibi bükülüp, kendi sokağına döndü." (123)

Şundä uning dimâğığä qızning boynidän cudä häm ğaläti, ädämni mäst qılädigän bir hid kelgündek boldi. "Bu anda onun genzine kızın boynundan çok daha tuhaf, insanı mest eden bir koku gelmiş gibi oldu." (134)

Ämmâ ertäsığä tüşlikdän keyin yänä oşä taräfgä qaräb qolidä tügünçä bilän xuddi ädämlärdän yäşiringündek älängläb ketäyätgänini körüb häyrân bolib qıldı. "Ama ertesi gün öğle yemeğinden sonra yine o tarafa doğru elinde bohça ile sanki insanlardan gizlenirmiş gibi sağına soluna bakarak gittiğini görünce şaşırđı." (136)

U bir ümr ävqat körmügündek pışilläb, şäläplätib quymâqni yeb boldi. "O bir ömür yemek görmemiş gibi soluyup, şapırdatarak kuymağı yedi." (146)

Hâzir u heç närsä bolmügündek açilib-sâçilib ungä özini yaqın körsätmäqçi. "Şimdi o hiçbir şey olmamış gibi güle oynaya ona yakın gözükmeye çalışıyordu." (168)

Qârânğı hücrä yârışgündek boldi. "Karanlık oda aydınlanmış gibi oldu." (200)

U äzib, qaräyib, därmânsizlikdän äräng sudrügündek yürärdi. "O zayıflayıp, kararıp, halsizlikten güç bela sürükleniyormuş gibi yürüyordu." (210)

Oq ävâzi xuddi çöl üstidä älläqandäy vähimäli häyvân ökirgündek bir neçä daqıqa äks-sädâ berib turdı. "Kurşun sesi aynı çölde bir yabani hayvan böğürüyormuş gibi birkaç dakika yankılandı." (213)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

1.1.1.2. –GAn Sıfat-Fiil Eki Üzerine Bulunma Hâli Eki Gelmesiyle Oluşan Zarf-Fiiller

1.1.1.2.1. –gändä, –kändä, –qandä

1.1.1.2.1.1. Ekin Yapısı

Bu zarf-fiil ekinin tarihi gelişimine bakıldığında Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesi döneminde görülmemektedir⁴. Harezmi Türkçesi döneminde *-ğanda / -gende, -qanda / -kende* (Toprak 2002: 367); Kıpçak Türkçesi döneminde *-ğanda / -gende, -qanda / -kende, -anda / -ende* (Turan 2006: 155), Çağatay Türkçesi döneminde *-ğanda / -gende, -qanda / -kende* (Eckmann 2003: 99), Eski Anadolu Türkçesi döneminde *-anda / -ende* (Tuncer 1996: 250) şeklinde görülmektedir.

J. Deny, T. Kowalski, N. K. Dmitriev, M. Hüseyinzade, M. Ergin, G. Nemeth, S. Olcay, M. Şiraliyev ve Z. Korkmaz bu ekin etimolojisi hakkında ortak bir görüş ortaya koymuşlardır. Buna göre, bu zarf-fiil eki, sıfat fiil eki *-gän / -kän / -qan* ve bulunma hâli eki *+dä*'nin birleşmesiyle meydana gelmiştir (Yüce 1999: 108, Ergin 2000: 334-335, Korkmaz 2007: 946, Yıldırım 2009: 235).

1.1.1.2.1.2. Ekin Kullanımı

Özbek Türkçesinde *-gändä, -kändä, -qandä* zarf-fiil ekinin örnek metin esasında tek, iyelik ekleriyle, edatlaşmış, zarflaşmış ve *-ginä* ekiyle genişletilmiş olmak üzere altı çeşit kullanımına rastlanmıştır.

1.1.1.2.1.2.1. Ekin Tek Olarak Kullanımı

-gändä, -kändä, -qandä zarf-fiil eki, Özbek Türkçesinde fiil kök ve gövdelerine doğrudan getirilmek suretiyle fiil zarflaştırılmaktadır.

1.1.1.2.1.2.1.1. Ekin Zaman Zarfı İşlevinde Kullanımı

Özbek Türkçesinde yaygın bir kullanıma sahip olan bu zarf-fiil eki, Türkiye Türkçesindeki *-dığı zaman / -diği zaman, -diğında / -diğinde, -ınca / -ince* anlam ve işlevinde kullanılmaktadır. *-gändä, -kändä, -qandä* zarf-fiil ekinde yer alan bulunma hâli ekinden dolayı bu zarf-fiil, hareketin tam olarak gerçekleştiği anlamını vermektedir (Coşkun 2000: 198; Öztürk 1997: 241; Öner 1998: 232).

⁴ Bkz. GABAİN A. Von (2007), Eski Türkçenin Grameri, Çev. Mehmet Akalın, TDK Yayınları, Ankara; ERCİLİSUN Ahmet Bican (1984), Kutadgu Bilig Grameri-Fiil-, Gazi Üniversitesi Basımevi, Ankara; HACİEMİNOĞLU Necmettin (2003), Karahanlı Türkçesi Grameri, TDK Yayınları, Ankara.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

Älbättä undän üzr soräş keräk, degän oy bilän ârqaşigü qaytgändä, Dildâr suvdän çıqib kiyinib âlgän, xärsänggä çonqayib äyâğını yuväyätgän edi, Nizâmcan uning yüzigä qarämây mınğılladı: "Mutlaka ondan özür dilemeliyim, diye düşünerek geriye döndüğünde, Dildar sudan çıkıp giyinmiş, kayaya çömelip ayağını yıkıyordu, Nizamcan onun yüzüne bakmadan mırıldandı." (8)

U üygä kelgändä häli qârânğı tüşmägän edi. "O, eve geldiğinde henüz hava kararmamıştı." (10)

U cähl bilän köçä eşikni âçgändä supäni toldirib otirgän keksälärni körüb toxtädi. "O kızgınlıkla sokak kapısını açtığında sofayı dolduran ihtiyarları görünce durdu." (14)

Nizâmcan uning boynidägi zäncirini yeçib yubârgändä häm, cäyidän qımırlämây mä'yüs qaräb yätäverdi. "Nizamcan onun boynundaki zincirini çıkardığında da yerinden kıpırdamadan kederli bakıp yatıverdi." (31)

İkrâm kelgändä uyätli qılmä bizni. "İkram gelince mahcup etme bizi." (35)

U eşigigä yetgändä toxtädi. "O kapısına geldiğinde durdu." (61)

U siltügändä Cännät xälä yärim metr cäydä atilib bärüb otirib qâldi. "O savurunca Cennet teyze yarım metre yere atılıp oturup kaldı." (65)

U âstânägä yetgändä toxtädi. "O eşiğe geldiğinde durdu." (68)

Äpäsi ikki xorâz çaqırgändä keldi. "Ablası iki horoz öttüğünde geldi." (80)

Keç kirib, qârânğılık başlängändä hämmä cäm bolib, kättä çadır içidä, tâşfânär yaruğidä çâyxorlik qilib, u yâq-bu yâqdän gäpläşib otirärdi. "Akşam olup, karanlık bastırduğunda herkes toplanıp, büyük çadır içinde, taş fener ışığında çay içip, havadan sudan konuşuyordu." (95)

Pälätkä tāmāndä câng çülingändü häm u ornidän turālmäy otirärdi. "Çadır tarafında zil çaldığında da o yerinden kalkamadı." (105)

Zebixân u bilän gäpläşgändä yüräğini tirmägän älämlärni qozğatişdän qorqardi. "Zebihan onunla konuştuğunda yüreğini parçalayan üzüntülerin depreşmesinden korkuyordu." (125)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

*Zebixân Nizâmcân ornidân turgündü etikläri lây ekânini körüb häyrân qâldi. “Zebihan Nizamcan yerinden **kalkınca** çizmelerinin çamur olduğunu görüp şaşırđı.” (125)*

U kerişgündü tonining âldi açilib, yalânğâç kökrâklâri körinib ketdi. “O gerindiğinden kaftanının önü açılınca çıplak göğsü göründü.” (146)

*Nizâmcân başını kötürgündü yältirâb turgân parçâ bulutlâr küygân qâğâz çoğidek birpâsdâ oçdi. “Nizamcan başını **kaldırđığında** pırıldayan parçâ bulutlar yanan kâğıt alevi gibi bir anda söndü.” (155)*

*U bir şâvqın kötürgündü, hattâ xaridârlâr hâm qâçib ketişârdi. “O bir **bağırđında**, hatta müşteriler de kaçıp giderlerdi.” (176)*

*Yaqınigâ bârgündü birdân qorqib ketdi. “Yakınına **gittiğinde** birden korktu.” (187)*

*U româlni quvib sây yâqasigâ kelgündü birdân toxtâdi. “O başörtüsünü kovalayarak vadi kenarına **geldiğinde** birden durdu.” (196)*

Qarigündü izzâtdâ yâşâmâsmidi. “Yaşlandığında rahat yaşamaz mıydı?” (202)

*Qız bâlâ boyigü yetgündü tengi bilân tâpiştirib qoyış bizgâ oxşâğân kâttâlâring işi. “Kız çocuğunu **zamanı geldiğinde** dengi ile birleştirmek bizim gibi büyüklerin işi.” (205)*

U ornidân turgündü Tursunbây ânçâ nârigü ketib qâlgân edi. “O yerinden kalktığında Tursunbay çok öteye gitmişti.” (213)

*U hâr qıyırğündü lâblâridân solâk âqib, âğzi bir tärâfgâ qıyşâyib ketâdi. “O her **bağırışında** dudaklarından salya akıp, ağzı bir tarafa eğiliyordu.” (223)*

1.1.1.2.1.2. Ekin Şart Bildirme İşlevinde Kullanımı

Ayrıca –gândâ, -kândâ, -qandâ zarf-fiil ekinin Özbek Türkçesinde gerçek olmayan şart anlamında kullanıldığı tespit edilmiştir.

*Äğâr bârmâqlâri bütin **bolgündü** şundây qilib otirârmidi? “Acaba parmakları tam **olsaydı** böyle yapabilir miydi?” (21)*

*Uruş **bolmâgündü** ällâqaçânâq uylântirib köyişârdi. “Savaş **olmasaydı** şimdiye kadar çoktan evlendirmişlerdi.” (51)*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

Mäbâdâ u dârdgä çälinib ölgündä, undä yupâtiş üçün birân söz tâpilib qâlîşi mümkin edi. "Eğer o hastalanıp **ölseydi**, ona teselli etmek için bir şeyler söylenebilirdi." (69)

Ägär Tâğa qolidän târtib älmägündä älbättä çıqâlmâsdi — öng tizzâsi bükilmâydi-dâ! "Eğer Toğa elinden tutup **çekmese** kesinlikle çikamazdı – sağ dizi bükülmüyordu da!" (113)

Keçägi iz bolgündä şâmâl kömib ketârdi. "Geceye ait bir **iz olsaydı** rüzgâr yok ederdi." (129)

Ägär u şu tâpdä uning yânidä bolgündä älbättä qolidän âlib şu çâyni içärdi. "Eğer o bu anda onun yanında **olsa** mutlaka elinden alıp bu çayı içerdi." (148)

Ägär şu bolmägündä älläqançä bâlä nâbud bolib ketârdi-yä! "Eğer o **olmasaydı** o kadar çocuk ölüp gidecekti ya!" (198)

1.1.1.2.1.2.1.3. Ekin Zamana Bağlı Hâl Zarfı İşlevinde Kullanımı

Bulunma hâli eki, Özbek Türkçesinde bazı farklı kullanımlarına rağmen genel olarak eklendiği sıfat-fiillere, Türkiye Türkçesinde *-ken* zarf-fiil ekinin işlevini üstlenerek sıfat-fiil eklerinden hâl zarf-fiil eklerini oluşturmaktadır (Atak 2004: 114).

Tursunbây ketâyâtgân küni ânâsigä qarüb turgündü közläridä yaş yiltirägändek bolgân edi. "Tusunbay gittiği gün annesine **bakarken** gözlerinden yaş parlıyor gibi olmuştu." (34)

U otirgündü qızil qutiçäni yänigä qoygân edi. "O **otururken** kırmızı kutucuğu cebine koymuştu." (62)

U Zirillämädä İkrâmcângä, Cännät xälägä äytib bergündü başqa gâp edi. "O Zırılama'da İkramcan'a, Cennet teyzeye **anlatırken** başkaydı." (128)

Hämmä özigä imârat üçün cây âlib, ğışt terib tiklüb qoygündü bu âdäm heç nârsä qılmädi. "Herkes kendine bina için yer alıp, tuğla **örerken** bu adam hiçbir şey yapmadı." (186)

Hättä bir kün uning özigä, men häm sizgä oxşägän bolsäm, deb gâp başlögündü, İkrâmcân gâpini bolib qoygân edi. "Hatta birgün ona, ben de size benzesem, diye **söylerken**, İkramcan sözünü kesmişti." (189)

1.1.1.2.1.2.2. Ekin İyelik Ekleriyle Kullanımı

Bazen bu zarf-fiil eki sıfat-fiil eki *-gân / -kân / -qan* + iyelik hâli eki + bulunma hâli eki *-dä* şeklinde de görülebilmektedir (Öztürk

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010

2005: 84). Bu kullanıma dair örnek metnimizde 1. ve 3. tekil şahıs iyelik hâli ekine ait örneklerle rastlamaktayız.

Ertälâb Äsrârâ prävläniyegä ketgänidü Dildâr zvenogä kelib hämmä qızläрни toygä äytib ketgän edi. “Sabahleyin Esrare idareye **gittiğinde** Dildar işletmeye gelerek bütün kızları düğüne çağırıp gitmişti.” (15)

Qarigänimdü qoltıgimgä kirärsän, rözğärinning bir çekkäsidadän kötärişärsän, degän edim. “Yaşlandığımda yardım edersen, işimin bir ucundan tutarsın, diyordum.” (25)

Şunäqa bolışini bilgänimdän äytmägän edim-dä. “Böyle olacağımı **bildiğimden** söylememiştim.” (61)

Öz bäläsi bolgänidü iltimäs qilib otirärmidi? “Kendi çocuğu **olsaydı** ayrıcalık yaptırır mıydı?” (103)

Qaddini rästläb ârğasigä qarämâççi bolgänidü beli qatib özini öngläyälmedi, ketmängä äsilgändek äräng yergä otirdi. “Doğrulup arkasına **bakmak istediğinde** beli tutulduğundan doğrulamadı, çapaya asılır gibi güç bela yere oturdu.” (105)

Qız hänsirär, här hänsirägänidü tirsillägän kökräkläri qalqib-qalqib tüşärdi. “Kız soluyor, her **soluduğunda** büyük göğüsleri kalkıp kalkıp iniyordu.” (127)

Änhâr boyidä, mäcnüntäl äräsidä çömilmäççi bolib yeçinib turgäningni, mendän qâçib özingni qorquv bilän suvgä täşlägäningni körgänimdü bäläligim tugägän edi. “Irmak boyunda, salkım söğüt arasında banyo yapmak isteyip soyunduğunu, benden kaçıp kendini korku ile suya attığını **gördüğümde** çocukluğum bitmişti.” (162)

Rähmätlik dädäm ölgänidü meräs taqsim bolib, mengä bittä çervän tekkän edi. “Rahmetli babam **öldüğünde** miras bölüştürülünce, benim payıma da bir tane çervon düştü.” (178)

Här gäl İkrämçänni oylägänidü säbri bärdeşigä qâyil qälärdi. “Her defasında İkramcan’ı **düşündüğünde** sabrına hayran oluyordu.” (189)

Yänä äzrâq üydä turgänidü ädämğärçilikdän çıqardi. “Yine azıcık evde **durduğunda** insanlıktan çıkardı.” (216)

Bälä İkrämçän här pişillägänidü qumirläyätgän moylävigä qaräb turdi-dä, birdän ikki qoli bilän uşläb tärtdi. “Çocuk İkramcan her **soluduğunda** kıpırdayan bıyığına baktı ve birden iki eli ile yakalayıp çekti.” (221)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

Uxláb qálgünimdü yängälär äyvängä äpçiqib qoyışipti.
 “Uyuduğum zaman yengemler eyvana götürüyorlardı.” (222)

Büväsigä örgänib kálgän-dä, işgä ketgünimdü dädäm bilän qáladi. “Dedesinden öğrenmiş, işe gittiğimde babam ile kalıyordu.” (223)

1.1.1.2.1.2.3.Ekin Edatlaşmış (Klişeleşmiş) Olarak Kullanımı

qarägändä: Özbek Türkçesinde *qarä-* fiil köküne *-gändä* zarf-fiil ekinin getirilmesiyle oluşan bu edat, gösterme, tenkit etme, karşılaştırma vb. ifade etmek için kullanılır (Yaman 2005: 87).

Äxunbâbâyev ätäning qaplärigä qarägändü, yüzdän ätuq kálxáz çöldän çây älärkän. “Ahunbabayev atanın sözlerine bakılırsa, yüzden fazla kolhoz çölden yer alıyormuş.” (46)

Çinäkämigä Dildâr Zebigä qarägändü körkämraq edi.
 “Gerçekten de Dildar Zebi’ye göre daha güzeldi.” (183)

1.1.1.2.1.2.4. Ekin Zarflaşmış Olarak Kullanımı

degändä: Özbek Türkçesinde *de-* fiil köküne *-gändä* zarf-fiil ekinin getirilmesiyle oluşur ve Türkiye Türkçesindeki “sonra” zarfını karşılar.

Yigirmä kün degändü Nizâmcan qäräyib, äzib qurdän qäyitib keldi. “Yirmi gün sonra Nizamcan esmerleşip, zayıflayarak kırdan geri döndü.” (13)

1.1.1.2.1.2.5. Ekin *-ginä* Ekiyle Genişletilmiş Kullanımı

Türkiye Türkçesindeki *+CIK*, *+CAK*, *+CAĞIZ* eklerini karşılayan bu ek Eski Türkçeden itibaren küçültme işlevindedir (Coşkun 2001: 607). Eklendiği kelimelerin anlamına az veya çok küçüklük, azlık, sevgi, şefkat anlamları katan çok işlek bir ektir (Coşkun 2000: 36; Öztürk 2005: 15; Öztürk 2007: 300).

-ginä ekine Eski Türk Yazıtlarından itibaren Eski Anadolu Türkçesi, Türkiye Türkçesi hariç bütün tarihi Türk şiveleri ve Özbek Türkçesinde rastlanmaktadır (Coşkun 2001: 607). Bu ek tarihi Türk şivelerinde sadece isimlere eklenirken, Özbek Türkçesinde zarf-fiillere eklenmeye başlamıştır (Coşkun 2001: 611).

-gändä zarf-fiil eki ile *-ginä* enklitiğinin birleşmesi Türkiye Türkçesindeki *-dığı zaman / -diğı zaman, -r .... -maz* geçici zarf-fiil eklerinin anlam ve işlevlerini karşılar.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 5/3 Summer 2010*

U mähällä küçäsigä burilgändäginä ârâ-çârâ âdämlär yoliqa başlädi. “O mahalle sokağına döndüğü anda birkaç insana rastlamaya başladı.” (23)

1.1.1.3. –GAn Sıfat-Fiil Eki Üzerine Ayrılma Hâli Eki Gelmesiyle Oluşan Zarf-Fiiller

1.1.1.3.1. –gändän, –kändän, –qandän

1.1.1.3.1.1.Ekin Yapısı

Ekin tarihi gelişimine baktığımız zaman Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesi döneminde görülmez. Bu ek Harezmi Türkçesi döneminde *-gandin / -gandin* biçiminde ve *soñ, berü* zaman zarflarıyla birlikte (Bayraktar 2004: 226; Toprak 2002: 371); Kıpçak Türkçesi döneminde *-gandan / genden, -qandan / -kenden* biçiminde ve *soñ, soñra, birü* zaman zarflarıyla birlikte (Bayraktar 2004: 226); Çağatay Türkçesi döneminde *-gandin / -gandin, -qandin / -kandin* biçiminde ve *keyin* edatıyla birlikte kullanılır (Eckmann 2003: 99; Tuncer 1996: 199).

-gändän, -kändän, -qandän zarf-fiil ekinin etimolojisi hakkında Dmitriev ve Şiraliyev *-gan / -gen* sıfat-fiil eki ile *-dän* ayrılma hâli ekinin birleşmesiyle oluştuğuna dair ortak bir görüş ifade etmişlerdir (Yüce 1999: 105).

1.1.1.3.1.2. Ekin Kullanımı

Özbek Türkçesinde yaygın bir kullanıma sahip olan *-gändän, -kändän, -qandän* zarf-fiil ekinin örnek metin esasında tek, iyelik ekleriyle ve edatlarla kullanımı olmak üzere 3 çeşit kullanımına rastlanmıştır.

1.1.1.3.1.2.1. Ekin Tek Olarak Kullanımı

Bu zarf-fiil eki Türkiye Türkçesindeki *-d°qtan/ -d°kten* zarf-fiil ekiyle benzer anlam ve işlevlere sahiptir. Eklendiği fiillere *-dığından / -dığinden* anlamı katmaktadır (Yüce 1999: 105; Bayraktar 2004: 226). Bu ek ayrıca Türkiye Türkçesindeki *-(y)AcAğInA, -maktansa, -dıkça/-dikçe, -dığı için, -dığından dolayı* gibi sebep ve sonuç bildiren geçici zarf-fiillerin anlam ve işlevinde de kullanılır.

I. -(y)AcAğInA Anlam ve İşlevinde Kullanımı

Qani, bekâr turgändän, bekâr işlä, deydilär. “Hani, boş duracağına, bedava çalış demişler.” (193)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010

II. -dlğIndAn Anlam ve İşlevinde Kullanımı

U erining fe'lini yaxşı bilgüdüdü äççiq gäplärni eşitgüdüdü häm çidäb turäverärdi. "O kocasının huyunu iyi bildiğinden kötü söz işittiğinde de dayanırdı." (78)

Bugün häm yâmgır quyib turgüdüdüdü ädämlär işgä çiqışmädi. "Bugün de yağmur yağdığından insanlar işe çıkamadı." (111)

Buni Zebixân u oylügüdüdüdüdü häm ziyâd tüşüngän edi. "Bunu Zebihan onun düşündüğünden daha farklı anlamıştı." (139)

Kântrâlyâr çâl, pistäng qursin, zälni bulğatyäpsän, deb quvläyvergüdüdüdüdü u tãmâşädän keyin süpürüb berişni häm boyniğä älgän. "Denetleyici ihtiyar, fistiğın batsın, salonu batırıyorsun, diye kovduğundan o seyirden sonra süpürmeyi de üstlenmişti." (173)

III. -dlkça Anlam ve İşlevinde Kullanımı

Bu zarf-fiil eki aynı fiile -güdüdüdüdü -ädi şeklinde geldiğinde eylemin tedricen arttığını bildirir.

Sel quturgüdüdüdüdüdü quturädi, bälälär baqirişädi. "Sel kudurdukça kuduruyor, çocuklar bağıyorlardı." (197)

IV. -mAktAnsA Anlam ve İşlevinde Kullanımı

Seni küdüdüdüdüdüdü körüb ölgüdüdüdüdüdü, bir ümr bâş älib ketişni äfzäl bildim. "Seni her gün görüp ölmektense, bir ömür boyu başımı alıp gitmeyi tercih ettim." (165)

1.1.1.3.1.2.2. Ekin İyelik Ekleriyle Kullanımı

Bazen bu zarf-fiil eki sıfat-fiil eki -gän / -kän / -qan + iyelik hâli eki + ayrılma hâli eki -dän şeklinde de görülebilmektedir. Bu kullanıma dair örnek metnimizde 1. ve 3. tekil şahıs iyelik hâli ekine ait örneklere rastlamaktayız. Türkiye Türkçesindeki -dlğIndAn ve -dlğI için anlam ve işlevinde kullanılır.

Nizâmçân birâvgä äräläşmäydiğän, kämgänrâq bälâ bolgüdüdüdüdüdüdü sınıfdâşläri uni «indämäs» deb çağrıışärdi. "Nizamcan kimseye karışmayan, suskun biri olduğu için sınıf arkadaşları onu «suskun» diye çağırırlardı." (7)

Bu ärädä Dildârni ikki-üç märtä körüb, uyälgüdüdüdüdüdüdüdü başini egib ötüb ketdi. "Bu arada Dildar'a iki-üç kez görüp, utandığından başımı eğip geçip gitti." (8)

Dilidägi gäplärni öpkäsi tolib ketgüdüdüdüdüdüdüdü äytä älmäsdi. "Gönlünden geçen sözleri öfkelendiğinden söyleyemezdi." (18)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010

Derâzâlâri qurâv bâylâgünidân qârânğı bolib qâlgân xânädâ törttä çâl ğonğır-ğonğır ğäplâşmâqdâ edilâr. “Pencereleri kırağı kapladığından karanlıklaşan evde dört tane ihtiyar fısır fısır konuşuyorlardı.” (24)

U qârânğıdâ nâtâniş kişi ârqasidân bârârkân, ikki tizzâsidâ müdâr qâlmügünidân yürüyâtgângâ emäs, sudrâlâyâtgângâ oxşardı. “O karanlıkta yabancı birinin arkasından giderken, iki dizinde derman kalmadığından yürüyemiyor, adeta sürünüyordu.” (49)

Klüb içi dim bolib ketgünidün terlâb, çânqagân edi. “Klübün içi havasız olduğundan terleyip, susamıştı.” (60)

—Şunâqa bolışini bilgünimdân äytmâgân edim-dâ. “— Böyle olacağını bildiğimden söylememiştim.” (61)

Pâççâsi ğäpini yâpiştirâlmâgünidân oyğâysizlänib, közini yumib yâlğândân xurrâk törtgân edi. “Eniştesi lafi yapıştıramadığından duraksayıp, gözünü yumup yalandan horlamıştı.” (80)

Nizâmcan uning ähvâl-ruhiyâsini sezib turgünidün fânâr piligini pasâyitirib, tâşqarigâ çıqib ketâ qâldi. “Nizamcan onun hâlini anladığından fenerin fitilini indirip, dışarıya çıkıp gitti.” (97)

Çöl şâbâdâsi sâçdârini tozğütâvergünidün kız zardâ bilân ârqasigâ âtib tâşlardi. “Çöl rüzgârı saçlarımı dağıttığından kız güçlkle arkasına atıyordu.” (105)

Nizâmcan bu hidgâ toymây qâlgünidân şâşib yänâ uning ârqa boynigâ qarâdi. “Nizamcan bu kokuya doyamadığından aceleyle yine onun boynunun arkasına baktı.” (134)

Çürçâgünidün yâtdi-yü, uxlâb qâldi. “Yorulduğundan yatar yatmaz uyuya kaldı.” (143)

Yälânğâç bädâni terlâb ketgünidün yängi yuvilgân sâmvârdek yältirâydi. “Çıplak bedeni terlediğinden yeni yıkanmış semaver gibi parlıyordu.” (147)

Nizâmcan qattıq çürçâgünidün yânbâşläşi bilân uxlâb qâldi. “Nizamcan çok yorulduğundan yanına uzanmaz uyuya kaldı.” (155)

Köp eşitüvergünidün qulâğı pişib qâlgân edi. “Çok işittiğinden kulağı aşınaydı.” (178)

Zebixân yâlğâni fâş bolib qâlgünidün ğäpni hâzilgâ burib yubârdi. “Zebihan’ın şimdi yalamı ortaya çıktığından sözü şakaya vurdu.” (190)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

Yol lây bolib ketgünidän çetdän, çimlär üstidän bärärdi. "Yol **çamur olduğundan** kenardan, çimlerin üstünden gidiyordu." (194)

Zebixân ayâğini tårtib âlişgä urinärdi, ämmâ Nizâmcan küçining bariçä mühkäm uşlâb âlgünidän qımirlätişgä küçi yetmärdi. "Zebihan ayağını kaldırmaya çabalıyordu, ama Nizamcan gücünün yettiğince **sağlam tuttuğundan** kıpırdatmaya gücü yetmiyordu." (203)

Ämmâ uning bu tãmânlärgä qandâq kelib qâlgünidän xabäringiz bärmi? "Ama onun buralara nasıl **geldiğinden** haberiniz var mı?" (206)

Qattıq çärçügünidän közi ilingän ekän, nimädir şitirläb uyğätib yubardı. "Çok **yorulduğundan** gözü kapanmıştı ki, bir şey çitirdediğinden uyandı." (210)

Nizâmcan ällämähälğäçä İkrâmcân ämäkini, Cännät xäläni oylâb uxlämây yâtgünidän ertälâb cudä keç uyğandı. "Nizamcan bir zamana kadar İkramcan amcayı, Cennet teyzeyi düşünüp **uyumadığından** sabahleyin çok geç uyandı." (220)

1.1.1.3.1.2.3. Ekin Edatlarla Kullanımı

Özbek Türkçesinde –gändän, -kändän, -qandän zarf-fiil eki *keyin* ve *beri* edatları ile birlikte kullanılabilir.

1.1.1.3.1.2.3.1. –gändän, -kändän, -qandän keyin

Eski Türkçe döneminden başlayarak günümüz Türk lehçelerinde de kullanılmaya devam eden *keyin* edatı, Türk lehçelerinde genel olarak çıkma hâliinden sonra kullanılmaktadır (Alkaya 2007: 471, Yaman 2005: 78). Özbek Türkçesinde -gändän / -kändän / -qandän, gänidän / gänimdän zarf-fiil eklerinin ardından gelen bu edat -*dıktan sonra* anlamında zaman zarfı yapmaktadır.

Peşänägä şundâq bitilgüdüdü keyin ilâcimiz qänçä? "Alnına böyle **yazıldıktan sonra** çaremiz var mı?" (24)

Äqsâqâl hässäsini doqullätib köçägä çıqib ketgüdüdü keyin körpâçägä ötirib, ukäsigä tikildi. "Aksakal bastonunu takırdatarak sokağa **çıkıp gittikten sonra** mindere oturup, kardeşine gözlerini dikti." (26)

Ulär Ümmätälini birmä-bir öpib, quçâqläşişgüdüdü keyin, Tâğa ulärni häydägändek qilib sähnädän tüşirib yubardı. "Onlar Ümmetalî'yi teker teker öpüp **kucakladıktan sonra**, Toğa onları kovalar gibi yapıp sahneden indi." (57)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010

Dildârni sevgâni bârmi, ungä äkäsini üylängâni bârmi, câhl bilân üydän ketib qâlib, äkâsi ölgündän keyin qılâlâqqa qäytib kelgâni bârmi, hämmäsini gâpirdi. “Dildar’ı sevdiğini, onunla ağabeyinin evlendiğini, öfkeyle evden gittiğini, ağabeyi **öldükten sonra** köye döndüğünü, hepsini anlattı” (74)

Aşulä tümâm bolgündän keyin klüb içi çäpâkdän lärzägä keldi. “Şarkı **bittikten sonra** kulübün içi alkıştan sarsıldı.” (84)

Yârim sâätçä şu köyi işlägündän keyin, bädâni qızib terlâdi. “Yarım saat kadar bu şekilde **çalıştıktan sonra**, vücudu ısınıp terlemeye başladı.” (140–141)

U bir neçä märtä ätrâfgä şundäy deb qıçırgündän keyin mäsälälär şu tärâfgä qarâb kelä başlädi. “O birkaç kez etrafa böyle **bağırdıktan sonra** meşaleler bu tarafa doğru gelmeye başladı.” (153)

İşi bitgündän keyin häm dârrâv çözülib yâtä qâlmâydi. “İşi **bittikten sonra** da hemen uzanıp yatmazdı.” (156)

Dildâr özini Nizâmcângä molcällâyâtgânini bilib qâlgündän keyin yığläb başıgä âdâm toplägän edi. “Dildar kendinin Nizamcan’a verileceği planını **öğrendikten sonra** ağlayarak insanları başına toplamıştı.” (159)

Äynıqsä, İkrâmcân Cännät xälä ölgündän keyin özini işgä urdi. “Özellikle, İkramcan Cennet teyze **öldükten sonra** kendini işe verdi.” (186)

Çaqqani uçib ketib bolgündän keyin bilinädi. “Soktuğu uçup **gittikten sonra** anlaşılır.” (204)

1.1.1.3.1.2.3.2. –gändän, -kändän, -qandän beri

Eski Türkçe döneminden itibaren günümüz Türk dili ve lehçelerinde de kullanılmaya devam eden *beri* edatı, Özbek Türkçesinde *-gändän / -kändän / -qandän, gänidän / gänimdän* zarf-fiil ekleri ile bağlanır ve “-*dıgından beri*” anlamında zaman zarfi olarak kullanılır (Li 2004: 146, Yaman 2005: 50).

Tâğa uning keçädän beri uxlâmâgânini, oşä müdhış xabârni eşitgündän beri şu ähvâldä telbä bolib yürgânini sezdi-dä, başqa birân nârsägä älähsitmâqçi boldi. “Toğa onun geceden beri uyumadığını, o felaket haberi **öğrendiğinden beri** bu halde deli olduğunu anladı ve başka bir şeyle dikkatini dağıtmak istedi.” (69)

U İkrâmcân çölgä ketgündän beri yâlgız üydä oylâyverib qân bolib ketdi. “O İkramcan çöle **gittiğinden beri** tek başına evde düşünüp kurutulmuştu.” (113)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010

Cännät xälä kelgündän beri ulärgä çadır tärlik qilib qıldı.
“Cennet teyze **geldiğinden beri** onlara çadır küçük gelmişti.” (130)

Kelgünidän beri bu tərəflärdä birinçi märtä ماشینä ävâzi eşitilişi edi. “**Geldiğinden beri** bu taraflarda ilk kez araba sesi işitiliyordu.” (134)

Dildâr ketib qalgündän beri İnâyät âqsâqâl keçäsi sirä üyni täşläb çıqib ketmädi. “Dildar **gittiğinden beri** İnayet aksakal geceleri hiç evi bırakıp gitmezdi.” (156)

Sämävärgä-kü, örik pişgündän beri äyâq bāsmāy qoygän.
“Çayhaneye de, kayısı **olgunlaştığından beri** ayak basmamıştı.” (156)

Dildâr üydän çıqib ketgündän beri Äqsâqâlni körmägändi.
“Dildar evden **çıkıp gittiğinden beri** Aksakal'ı görmemişti.” (157)

Tâl pāpuk çiqazgündän beri kün sänärdi. “Sögüt püskül **çıkardığından beri** gün sayıyordu.” (180)

1.1.1.4. –GAn Sıfat-Fiil Eki Üzerine Yönelme Hâli Eki Gelmesiyle Oluşan Zarf-Fiiller

1.1.1.4.1. –gängä, –kängä, –qangä

1.1.1.4.1.1. Ekin Yapısı

Ekin etimolojisi ile ilgili ortak bir görüş söz konusudur. Weil, Deny, Kowalsky ve Eckmann bu zarf-fiil ekinin-*ğan / -gen* sıfat-fiil eki ile *-ga / -ge* yönelme hâli ekinin birleşmesiyle meydana geldiğini ifade etmektedirler (Yüce 1999: 112, Uygur 2008: 18)

Bu zarf-fiil eki Özbek Türkçesinde *-gän / -kän / -qan* sıfat-fiil ekiyle yapılan diğer zarf-fiil eklerine göre daha az kullanılmaktadır.

1.1.1.4.1.2. Ekin Kullanımı

Özbek Türkçesinde *-gängä, -kängä, -qangä* zarf-fiil ekinin örnek metin esasında sadece tek kullanımına rastlanmıştır. Bu zarf-fiil eki Türkiye Türkçesindeki *-dığı zaman / -diği zaman, -dığında / -diğinde, -dığı için / -diği için, -ınca / -ince* anlam ve işlevinde kullanılmaktadır (Coşkun 2000: 199; Öztürk 1997: 242; Koraş 2007: 153).

Bittä bäläsini tiyib älälmägängä bütün başli brigädäni berib qayıbdı. “Bir tane yavrusunu **alı koyamadığı için** bütün başlı (yarım) ekibini veriyordu.” (113)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010

1.1.2. –GAn Sıfat-Fiil Eki Üzerine İsim Yapma Eklerinin Gelmesiyle Oluşan Zarf-Fiiller

1.1.2.1. —gänsimân

1.1.2.1.1. Ekin Yapısı

Özbek Türkçesinde nadir görülen bu geçici zarf-fiil *-gän* sıfat fiil eki ile *-simân*⁵ isimden isim yapma ekinin birleşmesiyle oluşmuştur.

1.1.2.1.2. Ekin Kullanımı

Özbek Türkçesinde *—gänsimân*⁶ zarf-fiil eki, Türkiye Türkçesindeki *-r gibi*, *—IrcAsInA* birleşik zarf-fiil yapılarını karşılar ve eklendiği fiilin hareket tarzını, benzetmeye dayanan ve asıl fiille aynı zamanda gerçekleşen bir hareketi ifade eder.

—Yaxşiläb oyläb qaräng. Zirillämädän Täğa iş tãpib berär, dedi u yälingänsimân. “—İyice düşün. Zırlama’dan Toğa iş buluverir – dedi o yalvarırcasına.” (41)

1.1.2.2. —gäni, —käni, —qani

—gäni, —käni, —qani zarf-fiil eki Özbek Türkçesinde sık kullanılan bir zarf-fiil ekidir.

1.1.2.2.1. Ekin Yapısı

Türkçenin tarihi gelişimine bakıldığında Eski Türkçeden başlayarak ekin *—galı / —geli* şeklinde yer aldığını görmekteyiz. Bu zarf-fiil eki fonksiyon ve anlam bakımından da *—galı / —geli* ekiyle aynı özelliklere sahiptir.

Ekin tarihi gelişimine bakıldığında Eski Türkçe döneminde *—gäli / —gäli, —qalı / —käli* (Gabain 2007: 86); Karahanlı Türkçesi döneminde *—galı / —geli* (Hacıeminoğlu 2003: 175); Harezmi Türkçesi döneminde *—galı / —geli, —galu / —gelü, —qalı > —alı* (Ata 2002: 90); Kıpçak Türkçesi döneminde *—galı / —geli, —qalı / —keli* (Tuncer 1996: 154), Çağatay Türkçesi döneminde *—gäli / —geli, —qalı / —keli* (Eckmann 2003: 107) şeklinde görülmektedir.

Bu ek Özbek Türkçesinde genellikle *—gäni, —käni, —qani* şeklinde görülmektedir. Bu zarf-fiilin etimolojisi hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bang *—ğa* gelecek zaman ekiyle *—al*

⁵ Ekle ilgili bilgi için bkz.: Coşkun, Volkan (2000): Özbek Türkçesi Grameri, TDK Yay., Ankara, s. 40.

⁶ Bu zarf-fiil eki ile ilgili bkz.: KONONOV A. N. (1960), *Grammatika Sovremennogo Uzbekskogo Literaturnogo Yazıkı*, İzdatel’stvo Akademii Nauk SSSR, Moskova – Leningrads, s. 382.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010

yardımcı fiilinden oluşan – *alı* zarf–fiilinin birleşmesinden; Salonen, Pröhle, Kotwicz ve Baskakov –*gan* sıfat–fiil ekiyle +*lı* / + *li* isimden isim yapma ekinin birleşmesinden; Brockelmann bu görüşleri haklı olarak reddeder, çünkü Türk lehçelerinde bu ek +*lığ* şeklindedir ve –*galı* ekinden sonra hiçbir zaman –*ğ* eki bulunmamaktadır; Räsänen de ekin –*a* / –*e* zarf fiili + *kel*– yardımcı fiili + –*a* / –*e* zarf–fiilinin birleşmesinden türediğini ileri sürmüştür (Yüce 1999: 66).

Bu zarf-fiil eki Eski Türkçede kullanılan –*galı* / –*geli* zarf-fiil ekinden –*l* > –*n*– ses değişmesiyle meydana gelmiştir (Gültekin 2006: 53). Özbek Türkçesinde bu ekin kullanımı –*gäli* / –*käli* / –*qali* ekine göre daha yaygındır.

1.1.2.2. Ekin Kullanımı

Eklendiği fiillere –*mak için* / –*mek için*, –*maya* / –*meye* anlamı veren bu geçici zarf-fiil, asıl fiildeki hareketin meydana geliş sebebini bildirir (Öztürk 1997: 232–233, Tekin 2009: 82).

I. –*mAk için* Anlam ve İşlevinde Kullanımı

Därhaqıqat, Marğılân ipäk kombinatidän tongız ävlägäni veläsipeddä incenerlär bu täräflärgä tez-tez kelib turışardı. “Gerçektende, Margilon ipek kombinesinden domuz **avlamak için** bisikletle mühendisler bu tarafa sık sık geliyorlardı.” (129)

Nānuştä qulgäni İkrāmcānning ārqasidän yürüb çädırgä keldi. “**Kahvaltı yapmak için** İkramcan’ın arkasından yürüyerek çadıra geldi.” (141)

Äqsāqāl bāyā, neväräginämni, bäläginämdän qālgän tuyāqni körgäni keldim, degän edi. “Aksakal daha demin, torunumu, oğlumdan kalan parçayı **görmek için** geldim, demişti.” (158)

—*Qoysāng–çi, örik sātğäni kelgänsän.* “—Ya bırak, **kayısı satmak için** gelmişsin.” (183)

—*Öz āpāngni, uzāqdän diydāringni körgäni kelgän āpāngni quvläyāpsänmi?* “—Öz ablanı, uzaktan yüzünü **görmek için** gelen ablanı kovuyor musun?” (183)

Çäl häm neväräsini körgäni aqalli birân märtä kelmädi. “İhtiyar da torununu **görmek için** hiç olmazsa bir kez bile gelmedi.” (157)

II. –*mAyA* Anlam ve İşlevinde Kullanımı

—*Toyingni buzgäni keldim.* “—Düğününü **bozmaya** geldim.” (14)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010

—Hä, inim, — dedi Zebixâning âpâsi, — **uxlâgâni** ketyâpsizmi? “—Evet, kardeşim, dedi Zebihan’ın ablası, — **uyumaya** mı gidiyorsun?” (136)

—Otin **tergâni** bârgândim. “—Odun **toplamaya** gitmiştim.” (142)

—**Kesgâni** kelişsä quvlâb sâl. “—**Kesmeye** gelirlerse kovala gitsin.” (161)

U ertälâb nevârâsini **uyğâtgâni** bârgândä Risâlâtning, Dildârdân iş çıqmâydigängä oxşâydi, degân gâpini çort kesib şundây degân edi: “O sabahleyin torununu **uyandırmaya** gittiğinde Risalet’in Dildar’dan iş çıkmayacağına benziyor, sözünü kesip böyle demişti.” (173)

Bir kün cudâ vaqtli uyğândi-dä, teşâni belbâğigâ qıstirib, tut **kesgâni** ketdi. “Bir gün çok erken uyandı ve keseri kuşağına sıkıştırıp, dut **kesmeye** gitti.” (185)

Seni **xursând qılgâni**, sengâ minnâtdârçilik **bildirgâni** keldim. “Seni **mutlu etmeye**, sana minnettar olduğumu **bildirmeye** geldim.” (213)

1.1.3.–GAn Sıfat-Fiil Eki Ardından Edat Gelmesiyle Oluşan Zarf-Filler

1.1.3.1. –gân sâri, –kân sâri, –qan sâri; –gâni sâri

1.1.3.1.1. Ekin Yapısı

–gân sıfat-fiil eki ile *sâri* edatının bir araya gelmesiyle oluşan bu yapıda –gân eki ile *sâri* edatı ayrı yazılır (Coşkun 2000: 199).

1.1.3.1.2. Ekin Kullanımı

İki iş ve hareketin aynı anda olduğunu ve devam ettiğini ifade etmek için kullanılan bu zarf-fiil eki Türkiye Türkçesindeki -*dıkça* / -*dikçe* anlam ve işlevinde kullanılmaktadır (Coşkun 2000: 199, Yaman 2005: 96, Tekin 2009: 91).

Bâr- fiiliyle –gân *sâri* zarf-fiil yapısı kalıplaşarak, eylemin tedricen gerçekleştiğini ifade etmektedir.

Uni çağırâyâtgân âvâz **bârgân sâri** yaqınlâşâverdi. “Onu çağırın ses **gittikçe** yaklaşmaya başladı.” (153)

Nâymân **bârgân sâri** gâvcum bolib bârârdi. “Nayman **gittikçe** kalabalıklaşıyordu.” (179)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010

1.1.4. –GAn Sıfat-Fiil Ekinin Ardından Kelime Gelmesiyle Oluşan Zarf-Fiiller

1.1.4.1. —gännämä

1.1.4.1.1. Ekin Yapısı

Özbek Türkçesinde nadir görülen bu geçici zarf-fiil, *-gän* sıfat-fiil eki ile *-nämä*⁷ kelimesinin birleşmesi ile oluşmuştur.

1.1.4.1.2. Ekin Kullanımı

Özbek Türkçesinde —*gännämä* geçici zarf-fiil ekinin örnek metin esasında sadece tek kullanımına rastlanmıştır. Bu ek, Türkiye Türkçesindeki *-arak / -erek* zarf-fiil ekini karşılamaktadır.

Kättäsi körpädän baş çıkarib büväsigä maqtängännämä qarädi. “Büyük olanı yorgandan başını çıkarıp dedesine **övünerek** baktı.” (159)

SONUÇ

Özbek Türkçesinde çok sayıda geçici zarf-fiil yapısı bulunmaktadır ve bunların en önemlisi ve en sık kullanılanı ise –GAn sıfat-fiil ekinden türetilmiş zarf-fiillerdir.

Özbek Türkçesinde zarf-fiil eklerinden sonra *-âq, keyin, beri* gibi edatlar gelebilmektedir. Örnek metin esasında sadece *-gändän* zarf-fiil ekinin ardından gelen edatlara rastlanmıştır (*bitilgändän keyin* “yazıldıktan sonra”, *pişgändän beri* “olgunlaştığından beri”).

Özbek Türkçesinde bazı zarf-fiil eki almış fiiller zamanla edatlaşmış veya zarflaşmıştır. Örnek metin esasında *-gändä* geçici zarf-fiil ekinin *qarä-* fiiliyle birleşerek edatlaştığı (*qaplarigä qarägändä* “sözlerine bakılırsa, sözlerine göre”), *de-* fiiliyle birleşerek zarflaştığı tespit edilmiştir (*yigirmä kün degändä* “yirmi gün sonra”).

Özbek Türkçesinde “*-gändän .... -ädi*” aynı fiil üzerine geldiğinde eylemin tedricen arttığını bildirmektedir (*quturgändän quturädi* “kudurdukça kuduruyor”).

Türkiye Türkçesindeki *-dıkça / dikçe* ekini karşılayan *-gän säri* zarf-fiili *bâr-* fiili ile kalıplaşarak, eylemin tedricen gerçekleştiğini bildirir (*bârgän säri gäv cum bolib bârardı* “**gittikçe** kalabalıklaşıyordu”)

Özbek Türkçesiyle ilgili yapılan diğer çalışmalarda daha önce rastlanılmayan, ancak örnek metinimizde görülen *-gännämä*

⁷ *nämä* kelimesi Farsça *nemudan* “görünmek, gibi olmak” fiilinin şimdiki zamanıdır.

yapısı Türkiye Türkçesindeki “-arak / -erek” zarf-fiil ekini karşılamaktadır. (*maqtängännämä* “övünerek”)

-*GAn* sıfat-fiil ekinin ardından hâl eki, iyelik eki, yapım eki, edat ve kelime gelmesi ile geçici zarf-fiiller yapılabilmektedir. Çalışmamız sırasında –*GAn* sıfat-fiil ekinin, hâl ekleriyle birleşmesi sonucu 7, isim yapma ekleriyle birleşmesi sonucu 2, ardından edat gelmesi ile 1, kelime gelmesi ile 1 olmak üzere toplam 11 geçici zarf-fiil oluşturduğu tespit edilmiştir. Bunun neticesinde diyebiliriz ki –*GAn* sıfat-fiil eki, çoğunlukla hâl ekleri ile yaptığı birleşmeler sonucunda geçici zarf-fiil oluşturmaktadır.

Bütün bu sonuçlar değerlendirildiğinde –*GAn* sıfat-fiil eki ile yapılmış geçici zarf-fiiller hakkında şu ana kadar çok fazla çalışma olmaması bu tür çalışmaların yaygınlaştırılmasını gerektirmektedir. Bu makalede ilk defa değerlendirilmeye alınan bazı geçici zarf-fiiller ve onların çeşitli kullanımlarının olması çalışmanın önemini artırmaktadır. Bilimsel çerçevede bakıldığında bu gibi çalışmaları geliştirici eleştiri ve yayınların yapılması bu konudaki eksikleri tamamlayacaktır.

KAYNAKÇA

- ÄHMÄD Säid (1996), **Ufq – Hicrân Künläri**, «Şarq» Nəşriyät–Mätbää Kontserni Baş Təhririyäti, Təşkent.
- ALKAYA Ercan (2007), **Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar**, Manas Yayıncılık, Elazığ.
- ATA Aysu (2002), **Harezm–Altın Ordu Türkçesi**, Simurg Yayınları, İstanbul.
- ATAK H. Şule (2004), **Özbek Türkçesinde Sıfat-fiilve Zarf-Fiiller**, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir.
- BAYRAKTAR Nesrin (2004), **Türkçede Fiilimsiler**, TDK Yayınları, Ankara.
- COŞKUN Volkan (2000), **Özbek Türkçesi Grameri**, TDK Yayınları, Ankara.
- COŞKUN Volkan (2001), “-ginä ve –râq Eklerinin Tarihi Türk Şiveleri ve Özbek Türkçesinde Kullanışları”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 12/2, GÜZ/2, s. 599-613.
- ÇAĞATAY Saadet (1978), **Türk Lehçeleri Örnekleri**, DTCF Yayınları, Ankara.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

-
- ECKMANN Janos (2003), **Çağatayca El Kitabı** (Çev: Günay Karaağaç), Akçağ Yayınları, Ankara.
- ERASLAN Kemal (1980), **Eski Türkçede İsim-Fiiller**, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- ERCİLASUN Ahmet Bican (1984), **Kutadgu Bilig Grameri-Fiil-**, Gazi Üniversitesi Basımevi, Ankara
- ERGİN Muharrem (2000), **Türk Dil Bilgisi**, Bayrak Yayınevi, İstanbul.
- GABAİN A von (2007), **Eski Türkçenin Grameri** (Çev: Mehmet Akalın), TDK Yayınları, Ankara.
- GÜLSEVİN, Gürer (2001), "Türkiye Türkçesinde Birleşik Zarf-Fiiller", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. II, S. 2, Şubat 2001, Afyon, s. 125-144.
- GÜLTEKİN Mevlüt (2006), **Asiyabad'dan Özbek Türkçesi Metinleri (Gramer-Metinler ve Aktarmalar-Sözlük)**, NET-PA Yayınları, Niğde.
- GÜLTEKİN Mevlüt, "Afgan Özbekçesinin Seripul Ağzında –GAN Eki", Çev: Esra YAVUZ, **Turkish Studies**, Volume 5/1, Winter 2010, (Eski Oğuz Türkçesi Zeynep Korkmaz Adına), s. 1437-1451.
- HACIEMİNOĞLU Necmettin (1991), **Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- HACIEMİNOĞLU Necmettin (2003), **Karahanlı Türkçesi Grameri**, TDK Yayınları, Ankara.
- KARAMANLIOĞLU Ali Fehmi (1994), **Kıpçak Türkçesi Grameri**, TDK Yayınları, Ankara.
- KONONOV A. N. (1960), **Grammatika Sovremennogo Uzbeksogo Literaturnogo Yazıka**, İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, Moskova – Leningrad.
- KORAŞ Hikmet (2007), "Özbek Türkçesinde –gän/-kän, qän Sıfat-Fiil Eki, Yapım Ekiyle Genişlemiş –gänlig/-känlig, qänlig Şekli ve Türkiye Türkçesinde Kullanışlara Karşılık Gelen Şekiller", **Türklük Bilimi Araştırmaları**, Bahar, Niğde, s. 143-167.
- KORAŞ Hikmet (2008), "Türk Lehçelerinde Hâl Ekleri ve İsim Çekim Ekleri ile Teşkil Edilen Zarf-Fiil Şekilleri ve Türkiye Türkçesindeki Karşılıkları", VI. Uluslararası Türk Dili

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

-
- Kurultayı, Türk Dil Kurumu, 20-25 Ekim 2008 Ankara (Basılmamış Bildiri).
- KORKMAZ Zeynep (2007), **Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi**, TDK Yayınları, Ankara.
- Lİ Yong-Song (2004), **Türk Dillerinde Sontakılar**, Çev: Mehmet Ölmez, Kebiçk Yayınları, İstanbul.
- MARUFOV Z. M. (1981), **Özbek Tilining İzahlı Lügatı I-II**, Moskva "Rus Tili" Neşriyatı.
- ÖNER Mustafa (1998), **Bugünkü Kıpçak Türkçesi**, TDK Yayınları, Ankara.
- ÖZTÜRK Rıdvan (1997), **Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil**, TDK Yayınları, Ankara.
- ÖZTÜRK Rıdvan (2005), **Özbek Türkçesi El Kitabı**, Çizgi Yayınevi, Konya.
- ÖZTÜRK Rıdvan (2007), **Özbek Türkçesi, Türk Lehçeleri Grameri**, Akçağ Yayınevi.
- TEKİN Talat (2003), **Orhon Türkçesi Grameri**, Simurg Yayınları, İstanbul.
- ŞAABDURAHMANOV Ş. vd. (1980), **Hazirgi Özbek Edebiy Tili**, Taşkent.
- ŞAHİN Hatice (2003), **Eski Anadolu Türkçesi**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- TEKİN Feridun (2009), **Özbek Türkçesinde Sıfat-Fiil Ekleri Şekil-Anlam-İşlev**, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum.
- TEKİN Talat (2003), **Orhon Türkçesi Grameri**, Simurg Yayınları, İstanbul.
- TOPRAK Funda (2002), **Harezm Türkçesinde Fiil**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara.
- TUNCER Hediye (1996), **Türk Dilinde Zarf-Fiiller**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Edirne.
- TURAN Sevgi (2006), **Kıpçak Türkçesinde Kelime Yapımı ve Çekimi**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- UYGUR Ceyhun Vedat (2008), **Özbekçe (Özbek Türkçesi)**, Fakülte Yayınevi, Isparta.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/3 Summer 2010*

-
- ÜSTÜNER Ahad (2000), **Anadolu Ağzlarında Sıfat-Fiil Ekleri**, TDK Yayınları, Ankara.
- YAMAN Ertuğrul (2005), **Özbek Türkçesinde Edatlar (Kaynaklar, Ses ve Şekil Özellikleri)**, Gazi Kitapevi, Ankara.
- YILDIRIM, Hüseyin (2009), **Özbek Türkçesi (Dilbilgisi-Alıştırmalar- Konuşma- Metinler)**, Gazi Kitapevi, Ankara.
- YÜCE Nuri (1999), **Gerundien im Türkischen: Eine morphologische und syntaktische Untersuchung**, Simurg Yayınları, İstanbul.
- YÜCEL Bilal (2000); "Türkiye Türkçesinde Zarf-Fiil Eklerinin Yapı Bakımından Sınıflandırılması Üzerine", **Türklük Bilimi Araştırmaları**, S. 9, Sivas, s. 75-114.
- YÜKSEL Zuhal, "Kırım Tatarcasında Geniş Zaman İfadesi Veren Sıfat-Fiiller", **Emel Dergisi**, S. 222 (1997), İstanbul (<http://www.euronet.nl/users/sota/emel2203.html>)